

Марија Д. ВУЧКОВИЋ*
Институт за српски језик САНУ
Београд

Оригинални научни рад
Примљен: 19. 1. 2022.
Прихваћен: 2. 3. 2022.

ТРКЛЕТО ДЕТЕ: О ДИЈАЛЕКАТСКОМ ПРИДЕВУ ТРКЛЕТ**

Дијалекатски придев *трклет* са најчешћим значењем 'живахан, немиран, несташан (о детету)' посведочен је у говорима источне Србије. У раду се представља грађа из различитих извора која обухвата, поред основног облика, варијанте и изведенице, оцртава се њихов ареал и описује семантичка структура целе творбене породице. Потврде придева *трклет* и његове изведенице, које су забележене у говорима са територије западне Бугарске, анализирају се на исти начин. Затим се разматра постојеће етимолошко тумачење придева *трклет* које га доводи у везу са црквенословенским придевом *трьклатъ* 'три пута проклет, много проклет', као и његов однос са придевом *триклет* 'id.' и наводе одговарајуће семантичке паралеле којима се поткрепљује изнета етимологија.

Кључне речи: српски језик, бугарски језик, црквенословенски језик, дијалектологија, етимологија, семантика, придев *трклет*.

Увод. Предмет овог рада јесте дијалекатски придев *трклет* из источне Србије. Најпре ће, након представљања грађе, бити оцртан ареал овог придева, а затим се разматрају његова значења и указује на варијанте и деривате. Потом се на сличан начин описују потврде придева забележене на источној страни српско-бугарске границе. Пошто се јављају и варијанте изведеница које, уместо почетног *тр-*, имају *три-*, разматра се придев *триклет*. Следи затим тумачење порекла лексеме *трклет* и њеног односа са лексемом *триклет*. На крају се тежиште излагања поново враћа на семантику, како би се етимолошким тумачењем претпостављени значењски развој придева

* marija.vuckovic@isj.sanu.ac.rs

** Овај рад финансирао је Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије према Уговору број 451-03-9/2021-14/200174 који је склопљен са Институтом за српски језик САНУ. Рад је настао и као део пројекта *Проблеми етимологизовања бугарске и српске лексике* (2020–2022) у оквиру споразума о научној сарадњи између Српске академије наука и уметности (САНУ) и Бугарске академије наука (БАН).

трклет поткрепио одговарајућим семантичким паралелама из етимолошке породице и тематске групе којима придев припада.

Грађа из говора источне Србије. Прикупљени материјал потиче из неколико врста извора: из грађе РСА¹ (која садржи потврде махом из дијалекатских збирки речи с прелаза 19. у 20. век, из дијалектолошких студија и једну потврду из књижевног дела из истог периода), из дијалекатских речника објављених с краја 20. и почетка 21. века и са интернета, најчешће са сајтова посвећених традиционалној култури крајева источне Србије који доносе и карактеристичну лексичку.

- (1) *трклет*, -а, -о адј. 'немиран, несташан (нпр. о детету)' Књажевац, Властимир Станимировић, Збирка речи из Књажевца и околине, 1899. (грађа РСА)²
- (2) *трклет* (поређење са *по-* и *нај-*) 'врло несташан (о детету)' Заглавак и Књажевац, Живко Стефановић, Збирка речи из Средњег Тимока, Књажевца и околине и из разних крајева, 1900–1907. (грађа РСА)
- (3) *трклет* 'жив, чио, недоказан (о детету)': Не' мирно ко друга деца, него трклето, да те Бог сачува – Тимок (Динић 2008: 821)
- (4) *трклет* 'вредан, хитар, живахан': Б'ш је трклет, свака му час! – Тимок (Рајковић Кожељац 2014: 557)
- (5) *трклет* 'несташан, немиран' (Бели Поток)
- (6) *трклет* 'немиран, несташан (о детету)': Овој дете' ба'ш трклето, не мо' га сти'гнем – Милушинац код Сокобање (Гмитровић 2008: 421)
- (7) *трклет* 'немиран, несташан' Бучум (Богдановић 2016: 196)
- (8) *трклет* 'немиран, живахан': Сва' су ју деца' трклета – Каменица код Ниша (Јовановић 2004: 664)
- (9) *трклет* 'зао, немиран, несташан': Ова су деца трклета – Милан Станојевић, Збирка речи из Пирота, 1899. (грађа РСА)
- (10) *трклет* 'немиран' Пиротски округ, Мита Живковић, Збирка речи из Пирота, 1899. (грађа РСА)
- (11) *трклет* 'несташан, немиран' Гњилан код Пирота, Владимир М. Николић, Збирка речи из Нишавског среза, 1899. (грађа РСА)
- (12) *трклет* 'немиран, живахан': Трклето дете' повише бијење једе' – Пирот (Живковић 1987: 156)
- (13) *трклет* 'несташан, склон нарушавању реда' Пирот (Златковић 2003: 303)
- (14) *трклет* 'несташан; живахан': Деца' трклета, не слу'шају ме – Срећковац, Рсовци, Детиштето трклето, дрно'сано³ – Церев Дел (Златковић 2014, 2: 486)
- (15) *трклет* 'несташан, немиран' Лужница (Манић 1997: 77)

¹ Речи са почетним *т-* још увек нису обрађене у овом речнику, те се зато користи његова грађа. Најсрдачније захваљујем колегама који су ми омогућили увид у грађу.

² Акценти се из грађе РСА доносе онако како су наведени на листицима.

³ Уп. *дрносан* 'несташан; немиран' Пирот (Златковић 2014, 1: 172).

- (16) *трклет* 'несташан': Деца трклета, не скацују се⁴ на једно место. Ништа му неје, него трклето па беснеје, 'вредан, жустар': Ако сам остарељ, ја сам још трклет на раду – Лужница (Ћирић 2018: 1035)
- (17) *трклет* 'преосетљив; жустар': Добро дете, ама много трклето. Па се свађа тј трклет човечиња! – Сурлица (Златановић 1998: 407)
- (18) *трклет*: Много је работан, ама дип⁵ је трклет – Пчиња (Милковић)
- (19) *трклет*: Ама Милена ми је трклета: салте здравје и живот, па ће све да уработи (Димитријевић 1900: 68, грађа РСА)⁶

Ареал. Придев је посведочен у говорима југоисточне Србије. Наведене потврде (1–19) потичу из области која се протеже од Тимока, преко Ниша, Пирота, Лужнице до Пчиње на крајњем југу Србије.

Семантика. Придев *трклет* припада домену придева са значењем људских особина. Његово најчешће значење је 'живахан, немиран, несташан' (1–3, 5–16), а носиоци особине означене придевом у овом значењу јесу деца, што се у неким потврдама експлицира у дефиницији (1–3, 6), док је у неким та информација садржана у примерима употребе, уп.: Сва су ју деца трклета (8, уп. и 3, 6, 9, 12, 14, 16). У питању је непожељна особина, о чему сведочи пример: Трклето дете повише бијење једе' (12, уп. и 3) и употреба аугментивно-пејоративног облика *детитите* (14, 20), зато што је испољавање ове особине праћено непослушношћу и непоштовањем правила, уп. пример: Деца трклета, не слушају ме (14, уп. и 3, 13).

Придев је слабије посведочен у значењу 'вредан, хитар, жустар' (4, 16, 19) и тада се њиме особе квалификују позитивно: Бш је трклет, свака му час! (4). Када реализује ово значење, може се употребити самостално (4, 19) или с рекцијском допуном *на* + именица у општем падежу којом се спецификује ситуација у којој се испољава поменута особина (16).

Поред тога, у Пчињи, на периферији описане територије, јавља се и у значењима 'преосетљив' и 'жустар', тј. 'пргав', судећи према потврди (17): Па се свађа тј трклет човечиња!⁷

Варијанте и деривати. Поред облика *трклет* са завршним *-ет*, у једном извору из Тимока потврђена је и форма *трклат*, са *-ат*, у истом значењу – 'жив, чио, недоказан (о детету)' (20).

- (20) *трклат* 'в. *трклет*': Трклато неко детиште – Тимок (Динић 2008: 821)⁸

⁴ Уп. *скацује се* 'задржавати се, боравити извесно време' Лужница (Ћирић 2018: 949).

⁵ Уп. *дип* 'управо; веома, сасвим' Врање (Златановић 1998).

⁶ С обзиром на то да је говор јунака приповетке, мештана засеока Кованлук код Ниша, стилизован у дијалекту, уврстила сам и ову потврду у грађу као дијалектолошки релевантну.

⁷ Семантичка структура овог придева се делом поклапа са семантичком структуром придева *жуџтар*, који, према РСА, реализује следећа значења: 'брз, окретан, хитар, жив, живахан', 'способан, предузимљив, спретан, умешан, вешт': ... жустри у послу, 'нагао, пргав, плах, напрасит', 'пријемљив на утицаје, на утиске, осетљив, нервозан' итд. (РСА 5: 464–465).

⁸ Уп. и Белићеву потврду *трклата* из Пирота без значења, као пример за промену *e > a* (Белић 1905: 36). На листићу из грађе РСА на којем је исписана ова Белићева потврда налазе се два коментара Живка Стефановића, аутора Збирке речи из Средњег Тимока, Књажевца и околине и из разних крајева (1900–1907): у једном се као значење наводи 'несташна', а у другом се

Од придева *трклет* изведен је глагол *трклетује* (21–24), чија се значења базирају на првим двама семантичким реализацијама придева: 'несташан, немиран' је полазиште за 'правити несташлуке, бити немиран' (21, 22, 24), а 'вредан, хитар' за 'јурити, вредно радити' (24).

- (21) *трклетује* 3. sg. impf. 'не седети мирно': Што трклетујеш? Он јако нешто трклетује, неје на арно –Гњилан код Пирота, Владимир М. Николић, Збирка речи из Нишавског среза, 1899. (грађа РСА)
- (22) *трклетује* 'правити несташлуке': Старцац почел да трклетује, подетињиљ се – Држина (Златковић 2014, 2: 486)
- (23) *трклетује* 'не мировати' Лужница (Манић 1997: 77)
- (24) *трклетује* 'лудовати, јурцати, не мировати': Не трклетуј тољко, че се ознојиш. Чек, чек, не трклетуј, неси му двокат. Цел живоџ трклетујемо, акамо се по њиве и ливаде, врљамо си снагу и здравје у невиделицу, а вајда нема' – Лужница (Ћирић 2018: 1035)

Глагол се јавља и у облику *триклетује* (25), с почетним *три-* уместо *тр-*, премда у коришћеним изворима није потврђен придев *триклет* у значењу 'несташан, немиран'.

- (25) *триклетује* 3. sg. impf. 'несташно се понашати, испољавати немирноћу (недисциплину)' Тимок (Рајковић 2014: 556)

Следећу творбену карику чине варијантне глаголске именице с почетним *тр-*: *трклетување* (26) и с почетним *три-*: *триклетување* (27).

- (26) *трклетување* п.: И тека', у оној трклетување, само што' се не судари' сас Леку Брбљу – Лужница (Ћирић 2018: 1035)
- (27) *триклетување* п. 'несташно понашање, прављење несташлука': До'ста, бре', с тој твоје триклетување, смирјоши' се! – Тимок (Рајковић 2014: 556)

Убикације свих наведених облика ограничене су на исту област у којој се јавља и основни придев.

Грађа из говора западне Бугарске. Разматрани придев забележен је и у области западне Бугарске и у димитровградском говору у источној Србији.

- (28) *трѣклетъ* adj. 'необуздан': трѣклето е, трѣклето пай се е почудило от трѣклетчину – Трн (Героу 1975–1978, 6: 309)
- (29) *трѣклет* 'необуздан, немиран, несташан' Трн (Миљов/Ерулски 2009: 151)
- (30) *трклет* 'нервозан и много живахан, немиран, несташан' Трн (Миљов/Ерулски 2009: 152)
- (31) *трѣклет* 'необуздан, немиран, несташан' Трн, Радомир (БЕР 8: 322)
- (32) *трѣклет* 'необуздан (о човеку)': Трѣклет е, ама' че му сѣпнѣям ног'ѣте к'ико кон'я – Граово (Мартинов 1958: 786)

упућује на облик *трклет*, *-а*, *-о* у Књажевцу и околини. Коментаришући ту потврду у каснијем раду, Белић наводи облик са *е* *трклета* и додаје значење „за децу; немирна, несташна“ (Белић 1911: 102).

- (33) *трџклет* 'необуздан, који је пун живота' Брезник (БЕР 8: 322)
 (34) *трџклет* 'немиран, несташан; који прави штету; тврдоглав, непокоран, напоран' Софија (БЕР 8: 322)
 (35) *трџклет* 'немиран, несташан' Софија (Божкова 1962: 269)
 (36) *тџрклет* 'немиран, несташан' Димитровград (БЕР 8: 545)⁹

Ареал. Потврде (28–36), чије значења одговарају значењима презентоване грађе из источне Србије, потичу из Димитровграда у источној Србији и Трна, Радомира, Граова, Брезника и Софије у западној Бугарској.

Семантика. И у дијалекатском материјалу из западне Бугарске најчешће значење је 'необуздан, немиран, несташан' (28–37), на које се надовезују значења 'који прави штету' и 'тврдоглав, непокоран, напоран' (34). Јавља се такође значење 'нервозан' (30), које је блиско значењима 'преосетљив' и 'жу-стар, пргав' у грађи из источне Србије (17).

Варијанте и деривати. Поред облика из потврда (28–36), забележена је и форма *трџклет* (37) која, уместо завршног *-ет*, има придевски суфикс *-ест*¹⁰ (БЕР 8: 322 s.v. *трџклет*).

- (37) *трџклет* 'необуздан (о човеку)' Трн (БЕР 8: 322)

Од придева *трџклет* изведена је апстрактна именица *трџклетџина* (38) са суфиксом *-џина*.¹¹

- (38) *трџклетџина* f. 'необузданост' Трн (Геров 1975–1978, 6: 309)

Ова апстрактна именица има и варијанту са почетним *три-*, дакле, *три-клетџина* (39).

- (39) *триклетџина* 'необузданост, необуздана нарав код човека или коња' (БЕР 8: 243 s.v. *три*)

Дефиниција значења показује да домен употребе није ограничен само на људе већ обухвата и животиње.¹² Треба напоменути да у коришћеним изворима није забележен придев *триклет* у одговарајућем значењу, дакле, 'необуздан и сл.'

Од горенаведених примера у погледу значења и ареала одудара потврда придева *трџклет* (40) из народне песме забележене у околини Смољана на југу Бугарске.

- (40) *трџклет*: Проклета да съ, мале, трџклетџа, дето ма даде на тез татџ – народна песма, околина Смољана (БЕР 8: 322 s.v. *трџклет*)

У варијанти те песме из Елене у централној Бугарској: Проклета да си мамо, триклетџа, | дето ме даде на тџа черни черкези! – посведочен је придев *триклет*, о коме ће у наставку бити речи.

⁹ За *рџ* : *рџ* : *џр* у облицима из потврда (28–36) в. Бујуклијев et al 1986: 144–145, БЕР 8: 545 s.v. *тџрклет*.

¹⁰ Помоћу овог суфикса творе се придеви од именица (в. Тилков et al 1983: 152).

¹¹ Више о пореклу и функцијама овог суфикса в. Тилков et al 1983: 64.

¹² Успостављање везе између домена људи и животиња (конкретно, коња) остварује се и у илустративном примеру потврде (32).

Варијанте на три- и придев триклет. Већ је речено да у грађи и са српског и са бугарског терена поједине изведенице имају варијанте са почетним *три-* и образују парове *трклетује* (21–24) и *триклетује* (25), *трклетување* (26) и *триклетување* (27) и *трѣклетџина* (38) : *триклетџина* (39). Варијантни деривати са *три-* имплицирају и одговарајући мотивни придев *триклет*. Он је добро посведочен не само у говорима источне Србије и западне Бугарске, у којима се јавља *трклет* / *трѣклет*, већ и на ширем простору, али у другом значењу.

Српска грађа садржи књижевне потврде придева *триклет* (оригиналне: из дела Милана Ђ. Милићевића, Драгутина Ј. Илића, Стевана Сремца, Новице Тадића и из превода средњовековне књижевности¹³), потврде из религијског дискурса (код Јустина Поповића¹⁴), као и дијалекатске и фолклорне потврде (из Параћина, Алексинца, Књажевца, Пирота, Лесковца и околних места), све са значењем 'три пута проклет, проклет (појачано)' (Вучковић 2018: 41–42). Поред тога, посведочена је и дијалекатска варијанта *трѣклѣт* из Пиве (Гаговић 2004: 264).

Бугарску грађу чине потврде придева *триклет* из језика писаца (Добри Војников, Стојан Михајловски, Димитар Талев, Генчо Стоев итд.), из фолклора и дијалеката (Орјахово, Софија, Камено поле, Белослав, Белоградчик, Шумен, Димитровград, Враца, Луковит, Дупница, Тетевен, Лом, Ботевград), а значења су 'много одн. три пута проклет' и 'лош, јадан, несрећан' (Вучковић 2018: 44).

Порекло придева трклет. У Бугарском етимолошком речнику придев *трѣклет* тумачи се као „[п]родължение с ъ от стб. њ на стб. трѣклатъ 'три пъти проклет' (ЖитКир, в руски препис от 15 в., SJSt)” (БЕР 8: 322–323), чије се непосредно значење види у тексту горенаведене родопске народне песме: Проклета да сѣ, мале, трѣклета... (40). Значења 'необуздан, немиран' и тако даље, посведочена у западнобугарским говорима, карактерише нижи степен пејоративности што је, сматра се, највероватније последица честе употребе речи као атрибута за дечје поступке. Још се напомиње да је из бугарског реч позајмљена у црквенословенски и руски (*треклятый*) и упућује се на одредницу *три* (*ibid.*).

Треба напоменути да придев *трѣклатъ* није посведочен у рукописима старословенског канона, те стога није унет у речнике старословенског језика који се базирају на лексици канонских рукописа – московски (СС) и софијски (СР). Потврда коју цитира Бугарски етимолошки речник (БЕР 8: 322–323 s.v. *трѣклет*) преузета је из прашког Речника старословенског језика (СЈС 4: 506 s.v. *трѣклатъ*) у који је уврштена и лексика млађих рукописа, а потиче из Житија Св. Ђирила у препису Владислава Граматика из 1469. године. Придев

¹³ „А тада веома љути ратови захватише српску земљу и, чини ми се, безмало сву опустошише, грехова ради наших, по Божијем допуштењу ђаволу и преступнику и оном ко не жели добро, шаљући триклете и безбожне Агарене” – Повесно слово о светом кнезу Стефану Штиљановићу (Јовановић 2012: 240–241).

¹⁴ Уп. *триклет*: Триклету ужас ме спада, кад сагледам бескрајност човека без Бога – Јустин Поповић (Никитовић 2013: 170).

се јавља и у другим рукописима овог житија који су српске провенијенције, али не и у источнословенским преписима које су имали на располагању Лавров (1930: 28), Гривец/Томшич (1960: 131–132) и Диди (2004: 176; id. 2008: 187, 188; id. 2009: 268; id. 2013: 345). Историја овог придева, који је припадао црквенословенском лексичком фонду, може се пратити преко средњовековне писмености ареала *Slavia orthodoxa*,¹⁵ чији се касни одјек очитује у потврди (41), до савремених језика који баштине њено наслеђе, о чему сведочи, поред представљене српске и бугарске грађе, и македонско дијалекатско *треклет* Штип, руско *трекля́тый*, украјинско *трикля́тий*, белоруско *трикля́тый* и румунско *tréclet* (в. Вучковић 2018).¹⁶

(41) *трклет*: „Зато нека буде клет и трклет сваки они, који би годи што особно или тајно, крио и чинио супроти првога вашег сагласија...” – писмо митрополита Софронија Подгоричанина Србима Будимцима, 1708. (Поповић 1952: 108)

Црквенословенски придев *трьклатъ* одговара грчком придеву *τρισκάρατος* ’три пута проклет, мрзак’, што упућује на то да је вероватно и његов калк. По структури је сложеница од прасловенске бројевне компоненте **trь-* ’три’ у првом делу и партиципа претерита пасива прасловенског глагола **kleti* ’клетити’ у другом делу, уп. структурно сличан старословенски придев *трьблжнъ* (СС 704). Прва компонента *тр-* јавља се у кајкавском фитониму *тпрутец* ’plantago, боквица’, са варијантом *тпрутац* из Дубровника (Скок 1971–1974, 2: 500 s.v. *trī*).

Однос придева *трклет* и *триклет*. Придеви *трклет* и *триклет* су вероватно функционисали у почетку као варијанте, те је први облик имао и основно значење, ’три, тј. много пута проклет’, као у потврдама (40, 41), а други и секундарно значење ’немиран, несташан’, о чему посредно сведоче изведенице *триклетује* (25), *триклетување* (27), *триклетина* (39). Временом је дошло до семантичког раздвајања ова два облика и везивања основног значења за млађи и синхронно прозирнији облик *триклет*, а секундарног за старији и синхронно мање транспарентан облик *трклет*.

Семантички развој. Полазиште за осветљавање семантичког развоја налазимо у етнографском податку да у Скопској Црној Гори „[н]епослушно дете грде са речима: ’свиња, куче, прасе, угурсуз, *проклетуја*, никаква дијанија (створење), никаква вера’ итд.” Скопска Црна Гора (Петровић 1907: 364; курзив М. В.). О односу према деци у традиционалној породици говори и следећи цитат из истог извора: „У свакој кући поступају укућани са децом врло озбиљно. Са мало живљом децом никад не воле да се играју и

¹⁵ Више о придеву *трьклатъ* у средњовековном наслеђу ареала *Slavia orthodoxa* в. Вучковић 2018. Варијанта *триклатъ* забележена је у пљеваљском (тројичком) рукопису Синодика православаља (ead. 35).

¹⁶ Треба поменути да је у словеначком посведочена сазвучна дијалекатска реч *trklet* у говору Крпе који припада горењском наречју (Шкофиц 2019: 257). Према др Јожици Шкофиц, којој се овом приликом најтоплије захваљујем на пруженом објашњењу, то је узвик којим се изражава негодовање и синониман је са речју *preklet* ’проклет’ од које је могао настати као еуфемизам са заменом првог сугласника ($p > t$) и редукцијом предакцентског *e* у префиксу (*pre- > tar-*).

у опште ма каква посла имају” (id. 363). Може се, дакле, закључити да је придев *трклет* секундарно значење ’живахан, немиран, несташан (обично о деци)’ развио из употребе приликом грдње и куђења деце због особина које се традиционално негативно вреднују. За значење ’грдити, псовати’ и сл. у породици прасловенског глагола **klęti* уп. (42).

(42) срп. *клѣти/клѣти* impf. ’бацати на кога клетву, проклињати’, разг. ’грдити, псовати’, *клѣтва* f. ’проклетство’, ’псовка, грдња’ (РСМ 2: 731), *прѣклѣти* pf. ’изрећи проклетство над ким или чим, кунући кога пожелети му зло, пропаст’, ’јако, оштро изгрдити, осудити што изражавајући при том своје незадовољство, гнев’, *прѣклѣт* трп. придев од *проклѣти*, ’који изазива мржњу према себи, мрзак одвратан’, разг. ’у грдњи и осуди чега’ изр. *проклет(а) био (била)!* ’грдња у великом гневу, срѣби, очајању’, *проклѣтиња* f. ’мрска особа, мрски, опаки, зли људи’, разг. ’у грдњи’, *прѣклетник* m. ’неваљао, opak, мрзак, проклет човек’, разг. ’у грдњи’, *прѣклетница* f. ’жена проклетник’, разг. ’у грдњи’ (РСМ 5: 177), буг. *кълнѣ* impf. ’изрицати клетву, непријатељску жељу против некога или нечега; проклињати’, ’изрицати незадовољство неким или нечим; викати, грдити’ (РБЕ)

Дакле, за децу се у грдњи, најчешће зато што су немирна, несташна, непослушна, говорило да су *трклета* ’проклета, тј. која изазивају, заслужују грдњу’, па се везивањем употребе за ту конкретну ситуацију као типичну и слабљењем везе с породицом глагола **klęti* првобитна контекстуална модификација семантичког садржаја осамосталила као засебно значење, при чему је дошло до премештања тежишта са последице ’који је куђен (о деци)’ на узрок ’несташан, немиран’. Губљење мотивације и неутралисање пејоративности омогућило је даљи семантички развој придева *трклет* и глагола *трклетује* на српском терену, где се, поред негативно конотираних значења ’немиран, несташан’ и ’правити несташлуке, не мировати’, јављају и позитивно конотирана значења ’вредан, хитар’ и ’јурити, вредно радити’, повезана са претходнима посредством заједничке семе ’немиран, не мировати’.

Семантичке паралеле. Најпре ће бити наведене семантичке паралеле за развој значења ’проклет, анатемисан’ → ’немиран, несташан (обично о деци)’ унутар етимолошке породице прасловенског глагола **klęti* ’клѣти’. Поменуто значењска веза потврђена је у семантичком репертоару и примерима употребе придева *проклет* у српском и бугарском језику, уп. (43а). У руским говорима речи из ове етимолошке породице такође могу реферисати на негативно вредноване људске особине или понашање и носиоце таквих особина, уп. (43б).

(43а) срп. *проклет* adj.: Тој проклето детиште не ће се смирити докле не га избијем – Призрен (Чемерикић), буг. *проклѣт* ’несташан, немиран’: От тия проклѣти деца нищо не може да се скрие ’Од ове несташне деце ништа се не може сакрити’ (Младенов 2000: 414)

- (436) рус. *клятой* 'непослушан, непокоран' (Левичкин/Мизников 2010: 396), *кля́тётся* impf. 'јогунити се, бити упоран, самовољан; дурити се, бити ћудљив, правити лудорије', 'јогунити се, непрестано плакати': Ребенок такой клятой, все клятятся (СРНГ 13: 336), *прокля́тик* m. погрд. 'враголан, несташко; мангуп, пропалица, неваљалац' (СРНГ 32: 159)

Семантичку паралелу за разматрани развој значења 'проклет, анатемисан' → 'немиран, несташан (обично о деци)' налазимо у румунском језику, уп. (44).

- (44) рум. *afurisít* m., f., adj. 'проклет', 'лош, подлац', 'несташан, обешенак (о детету)', 'злобан, пакостан', 'крут, тврдоглав', 'вешт, окретан, лукав', пореклом партицип глагола *afurisi* '(црквено) анатемисати', 'проклињати', 'заклињати се' (МДА)¹⁷

У тематског групи религијске лексике и лексике везане за народна веровања, када она означава особу или натприродно биће и има негативан вредносни предзнак, налазимо додатне потврде за секундарно значење 'немирно, несташно, непослушно дете'. Навешћу најпре примере (45) из творбеног гнезда грецизма *анатема*¹⁸ f. 'проклетство, чин којим се неко изошптава из цркве', 'нечастива сила, ђаво, проклетник' (РСА 1: 114).

- (45) *анатемња̋к* 'нечастива сила, ђаво', 'проклетник; зао човек, неваљалац', 'обешенак, немирко': Чујеш, славе ти, учитељу! Ево ти овог мог анатемњака, ако шта може бити од њега. Ја му не могу ништа – Јанко Веселиновић (РСА 1: 115), *анатемња̋к* 'враг, ђаво, нечастиви', 'врло немирна особа, особито дете': Смири се, анатемња́че један! – Ускоци (Станић 1990–1991, 1:10), *анатемнице* n. 'дете обешенак, ђаво' Косово (Елезовић 1932–1935, 1: 15), *анатемчи̋ћ* m. / *анатемче* n. 'обешенак, немирко' Сврљиг (РСА 1: 115)

Према Бјелетић/Влајић Поповић 2013: 110, значења лексеме *анатема* и њених изведеница развила су се тако што помен actionis прелази у помен, тј. преноси се на предмет проклињања (на нечисту силу, ђавола и сл.), па се одатле развијају секундарна значења међу којима је и 'обешенак, немирко'.

Друге паралеле за семантички развој пружају грецизми *антихрист*¹⁹ (46) и *ђавџ*²⁰ (47). Поменути грецизми ушли су у српски језик црквенословенским посредством (уп. ЕРСЈ 1: 170 s.v. *антихрист*, ПЕРСЈ s.v. *ђавџ*).

- (46) *антихрист* m. 'по хришћанском учењу велики противник Христа који ће се појавити пре судњег дана; ђаво, сотона', фиг. 'непријатељ, противник цркве, безбожник', фиг. 'неваљало дете; претера-

¹⁷ Од гр. ἀφορίζω, аорист ἀφόρισα (Тиктин 1986–1989, 1: 130).

¹⁸ Пореклом од гр. ἀνάθεμα 'проклетство' (ЕРСЈ 1: 156–157).

¹⁹ Пореклом од гр. Αντίχριστος 'главни и последњи Христов непријатељ', дословно 'против-Христ' (ЕРСЈ 1: 170).

²⁰ Пореклом од гр. διάβολος 'клеветник, оцрњивач', калк према хебрејском *šāṭān* (Скок 1971–1974, 1: 402 s.v. *dijavol*, ПЕРСЈ s.v. *ђавџ*).

но живахно, немирно дете' (РСЈ 37), *антикрис* / *антикрс* фиг. 'неваљало дете, немирко' Црна Трава (Стојановић 2010: 33), *антикрис* 'антихрист', 'немирно, несташно, непослушно мушко и женско челаде': Девојка гу је жив' антикрис. Викате родила си'на, не', мо'ри, антикриса родила о'на – Призрен (Чемерикић)

- (47) *ђавџ* т. рлг. и празн. 'по религиозном учењу и народном веровању натприродно биће, зли дух који заводи људе и наводи их на грех, сатана, враг, нечастиви', фиг. 'жива, несташна особа; враголан, обешешак', (у атрибутској служби) 'несташан, немиран, живахан, враголаст': дете ђаво (РСЈ 337)

Због просторног ограничења не наводе се бројни деривати последње именице, већ само Скокова напомена да код деминутива *ђавџлак*, *ђавџле*, *ђавџчић*, *ђавџлица* и хипокористика *ђавџла'н* не доминира црквено значење него метафоричко 'обешешак', а такође и код деноминала *ђавџлисати* и апстрактних именица *ђавџлук* и *ђавџлство* (Скок 1971–1974, 1: 402 s.v. *dijavol*).

Идентичан развој значења среће се и код домаће блискозначне речи *враџ*²¹ (48).

- (48) *враџ* т. рлг. и празн. 'по народном веровању натприродно биће које живи обично у паклу, замишљено као оличење зла', 'несташно, немирно или обесно створење' (РСА 2: 793–794), *враџ* т. 'ђаво, сатана', фиг. 'немирно, непослушно, неваљало челаде': Деца, врагови мећаф камење на ћарамиде – Призрен (Чемерикић)

Закључак. У раду је описом ареала, значења и творбене породице представљен портрет дијалекатског придева *трклет* из источне Србије, размотрено је постојеће тумачење његовог порекла, које га доводи у везу са црквенословенским придевом *трьклѣтъ*, а претпостављени семантички развој 'проклет' → 'немиран, несташан (обично о деци)' поткрепљен је одговарајућим значењским паралелама.

ЛИТЕРАТУРА

Бели Поток <<https://belipotokknjazevac.wordpress.com/%D0%BA%D1%83%D0%BB%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B0/>>.11.11.2021.

Белић 1905: А. Белић, Дијалекти источне и јужне Србије, Београд: *Српски дијалектолошки зборник*, I.

Белић 1911: А. Белић, О дијалекатском материјалу О. Броха у књизи: *Die Dialekte des südlichsten Serbiens*, Београд: *Српски дијалектолошки зборник*, II, 1–104.

²¹ Од псл. **vorgъ* изворно, претхришћанско 'непријатељ, убица', у хришћанству 'ђаво' (Скок 1971–1974, 3: 617 s.v. *vrâg*, ПЕРСЈ s.v. *враџ*).

- БЕР:** *Български етимологичен речник* 1–, София: БАН (1–3), Академично издателство Проф. Марин Дринов (4–8), 1971–.
- Бјелетић/Влајић Поповић 2013:** М. Бјелетић, Ј. Влајић-Поповић, О семантици, у: М. Бјелетић (ур.), *Ка изворима речи*, Београд: Институт за српски језик САНУ, 102–116.
- Богдановић 2016:** Н. Богдановић, Антропографски речник југоисточне Србије, Београд: *Српски дијалектолошки зборник*, LXIII, 1–276.
- Божкова 1962:** З. Божкова, Принос кџм речника на софийскиј говор, София: *Българска диалектология*, 1, 239–274.
- Бујуклијев et al 1986:** И. Бујуклијев, Р. Златанова, Т. Дункова, *Увод в изучавањето на јужнославјанските езици*, София: БАН.
- Вучковић 2018:** М. Вучковић, Прилог историји речи *трклет*, Нови Сад: *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, LXI/1, 33–58.
- Гаговић 2004:** С. Гаговић, Из лексике Пиве (село Безује), Београд: *Српски дијалектолошки зборник*, LI, 1–312.
- Геров 1975–1978:** Н. Геров, *Речник на българскиј език* 1–6, София: Български писател.
- Гмитровић 2008:** Ј. Гмитровић, Говор села Милушинца (у Сокобањској котлини), Београд: *Српски дијалектолошки зборник*, LV, 323–428.
- Гривец/Томшич 1960:** F. Grivec, F. Tomšič, Constantinus et Methodius Thessalonicensis. Fontes, Zagreb: *Radovi Staroslavenskog instituta*, 4 (4), 13–276.
- Диди 2004:** С. Diddi, Materiali e ricerche per l'edizione critica di Vita Constantini. III. La tradizione del gruppo di testimoni serbi, Roma: *Ricerche slavistiche*, 2 (48), 129–189.
- Диди 2008:** С. Diddi, Materiali e ricerche per l'edizione critica di Vita Constantini. V. Edizione del gruppo dei testimoni del menologio di febbraio, Roma: *Ricerche slavistiche*, 6 (52), 145–196.
- Диди 2009:** С. Diddi, Materiali e ricerche per l'edizione critica di Vita Constantini. VII. Edizione del gruppo 'C', Roma: *Ricerche slavistiche*, 7 (53), 225–280.
- Диди 2013:** С. Diddi, Materiali e ricerche per l'edizione critica di Vita Constantini. XI. Edizione del gruppo 'A'. Roma: *Ricerche slavistiche*, 11 (57), 303–355.
- Димитријевић 1900:** Ј. Димитријевић, Српска девојка, Сремски Карловци: *Бранково коло: лист за забаву, поуку и књижевност*, 6/3, 67–71.
- Динић 2008:** Ј. Динић, *Тимочки дијалекатски речник*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Елезовић 1932–1935:** Г. Елезовић, *Речник косовско-метохиског дијалекта* 1–2. Београд: *Српски дијалектолошки зборник*, IV, VI.
- ЕРСЈ:** *Етимолошки речник српског језика* 1–. Београд: САНУ, Институт за српски језик САНУ, 2003–.
- Живковић 1987:** Н. Живковић, *Речник пиротског говора*, Пирот: Музеј Понишавља.
- Златановић 1998:** М. Златановић, *Речник говора Јужне Србије*, Врање: Учитељски факултет.
- Златковић 2003:** Д. Златковић, *Гладно грне. Анегдотска и друга казивања из пиротског краја*, Пирот: Народна библиотека.

- Златковић 2014:** Д. Златковић, *Речник пиротског говора 1–2*, Београд: Службени гласник.
- Јовановић 2004:** В. Јовановић, *Речник села Каменице код Ниша*, Београд: *Српски дијалектолошки зборник*, LI, 313–688.
- Јовановић 2012:** Т. Јовановић, *Хрестоматија средњовековне књижевности*. Том 2, Српска књижевност, Београд: Филолошки факултет.
- Лавров 1930:** П. А. Лавров, *Материјали по историји возникновенија древнојшей славјанској писъменности*, Ленинград: АН СССР.
- Левичкин/Мизников 2010:** А. Н. Левичкин, С. А. Мызников, *Новгородскии областной словарь*, Санкт-Петербург: Наука.
- Манић 1997:** Д. Манић, *Лужнички речник*, Бабушница: Дом културе.
- Мартинов 1958:** А. Мартинов, *Народописни материјали от Граово*, Софија: *Сборник за народни умотворенија и народопис*, XLIX.
- МДА:** *Micul dicționar academic 1–4*, București: Editura Univers Enciclopedic, 2010.
- Милковић, Т.:** *Калово у прошлости и данас*. <<https://ar-ar.facebook.com/rekarpcinjainjenapriroda/posts/2331313550337341/>>. 11.11.2021.
- Миљов/Ерулски 2009:** С. Миљов, И. Ерулски, *Речник на трњскиј говор*, Перник: Регионален исторически музей.
- Младенов 2000:** М. Младенов, *Бугарско-српски речник*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Никитовић 2013:** З. Никитовић, *Рјечник сложених ријечи Светог Оца Јустина Новог – читанка православлѡа*, у: Р. М. Поповић (ур.), *Ризничари и памтители. Православна духовност српске књижевности XX вијека*, Бања Лука: Филолошки факултет, Арт принт, 146–172.
- ПЕРСЈ:** *Приручни етимолошки речник српског језика*, Београд: Институт за српски језик САНУ (рукопис).
- Петровић 1907:** А. Петровић, *Народни живот и обичаји у Скопској Црној Гори*, Београд: *Српски етнографски зборник*, 7, 333–528.
- Поповић 1952:** Д. Поповић, *Срби у Будиму од 1690 до 1740*, Београд: СКЗ.
- Рајковић Кожељац 2014:** Љ. Рајковић Кожељац, *Речник тимочког говора*, Неготин: Књижевно-издавачко друштво Лексика.
- РБЕ:** *Речник на българскиј език 1–*. <<https://ibl.bas.bg/rbe/>>. 14.8.2021.
- РМС:** *Речник српскохрватског књижевног језика I–VI*, Нови Сад – Загреб (I–III), Нови Сад (IV–VI): Матица српска, Матица хрватска (I–III), Матица српска (IV–VI), 1967–1976.
- РСА:** *Речник српскохрватског књижевног и народног језика 1–*, Београд: САНУ, Институт за српски језик САНУ, 1959–.
- РСЈ:** *Речник српског језика*, Нови Сад: Матица српска, 2007.
- СЈС:** *Slovník jazyka staroslověnského I–IV*, Praha: Nakl. Československé akademie věd, 1966–1997.
- Скок 1971–1974:** Р. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika 1–4*, Zagreb: JAZU.
- СР:** *Старобългарски речник I–II*, Софија: Валентин Трајанов, 1999–2009.
- СРНГ:** *Словарь русских народных говоров 1–*, Москва – Ленинград: Наука, 1965–.

- СС:** *Старославянский словарь (по рукописям X–XI веков)*, Москва: Русский язык, 1994.
- Станић 1990–1991:** М. Станић, *Ускочки речник 1–2*, Београд: Научна књига.
- Стојановић 2010:** Р. Стојановић, *Црнотравски речник*, Београд: *Српски дијалектолошки зборник*, LVII.
- Тиктин 1986–1989:** Н. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch 1–3, 2.*, überarbeitete und ergänzte Auflage von Paul Miron, Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Тилков et al 1983:** Д. Тилков, С. Стојанов, К. Попов (ур.), *Грамматика на съвременния български книжовен език*, том II, Морфология, София: Издателство на българската академия на науките.
- Ћирић 2018:** Љ. Ћирић, *Речник говора Лужнице*, Београд: *Српски дијалектолошки зборник*, LXV/2.
- Чемериќић, Д.:** *Збирка речи из Призрена*. <<http://www.prepis.org/items/browse?collection=1>>.26.11. 2021.
- Шкофиц 2019:** Ј. Škofic, *Krajevni govor Kroke*, Ljubljana: Založba ZRC.

Marija Vučković

TRKLETO DETE: ON THE DIALECTAL ADJECTIVE TRKLET

Summary

The dialectal adjective *trklet* with the most common meaning 'lively, restless, naughty (about a child)' is attested in the speeches of eastern Serbia. The paper presents material from various sources that includes, in addition to the basic form, its variants and derivatives, shows their areal distribution and describes the semantic structure of the entire word family. Then the adjective *trǎklet* and its derivatives, which were recorded in the speeches of western Bulgaria, are analyzed in the same way. The paper discusses the existing etymological interpretation of the adjective *trklet* which connects it with the Church Slavonic adjective *trǣkletъ* meaning 'thrice damned, very damned', as well as its relationship with the adjective *triklet* 'id.' and identifies the appropriate semantic parallels that support the etymology presented.

Key words: Serbian, Bulgarian, Church Slavonic, dialectology, etymology, semantics, adjective *trklet*.